

*Максюта А. О.,
аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Статтю присвячено розкриттю сутності поняття юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України та встановленню її особливостей. Розкриття сутності поняття юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України та вироблення авторського бачення щодо його трактування здійснено шляхом вивчення різноманітних підходів науковців до трактування більш загальних понять, а саме «відповідальність» та «юридична відповідальність». За результатами розглянутих наукових позицій щодо визначення сутності поняття «юридична відповідальність» умовно виділено три наукові підходи до розкриття сутності поняття юридичної відповідальності, а саме: 1) негативний (або ретроспективний) підхід, згідно якого відповідальність настає за наявності правопорушення і є реакцією держави, що проявляється у застосуванні до особи-правопорушника певних заходів негативного по відношенню до неї характеру; 2) позитивний (ще має назву перспективного, заохочувального тощо) підхід, за яким юридична відповідальність передбачає добровільне, усвідомлене виконання суб'єктами права обов'язків; 3) так званий дуалістичний підхід, у відповідності до якого юридичну відповідальність доцільно розглядати у сукупності негативного та позитивного аспектів. Висловлено авторське бачення щодо трактування поняття юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України, згідно якого запропоновано розглядати його у нерозривному взаємозв'язку двох аспектів: 1) позитивного аспекту, тобто юридична відповідальність характеризується правомірною поведінкою працівника Бюро економічної безпеки України та усвідомленням виконуваних ним обов'язків; 2) негативного аспекту, тобто юридична відповідальність є законодавчо закріпленням обов'язком працівника Бюро економічної безпеки України зазнавати негативних юридичних наслідків матеріального або нематеріального характеру на підставі вчинення конкретного правопорушення, що визнається таким згідно норм діючого національного законодавства. З урахуванням змістовного наповнення поняття юридичної відповідальності та її деяких характеристик, а також з огляду на специфіку державної служби працівників Бюро економічної безпеки України вважаємо за доцільне виділити такі характерні особливості їх юридичної відповідальності: 1) забезпечується державою, що регламентовано відповідними нормами діючого законодавства; 2) характеризується настанням негативних наслідків для особи-правопорушника, яким може бути притаманний як матеріальний, так і нематеріальний (особистий) характер; 3) проявляється у застосуванні до особи-правопорушника тільки нормативно встановлених заходів відповідальності; 4) застосовується тільки законодавчо визначеними органами державної влади тощо.

Ключові слова: відповідальність; юридична відповідальність; Бюро економічної безпеки України; працівник; правопорушення; обов'язки.

Постановка проблеми. Утвердження будь-якої самостійної незалежної держави на рівні світового співтовариства вимагає забезпечення високого рівня економічної безпеки, що є невід'ємним та вкрай важливим елементом її національної безпеки в цілому. В Україні головним органом виконавчої влади, покликаним протидіяти правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, є Бюро економічної безпеки України. Згідно національного законодавства саме працівниками цього державного органу має забезпечуватися економічна безпека держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави [1]. Досягнення головної мети функціонування Бюро економічної безпеки України відбувається завдяки повсякденній діяльності багатьох його працівників шляхом сумлінного виконання ними своїх службових обов'язків. Водночас не виключається й можливість невиконання або неналежного виконання працівниками Бюро економічної безпеки України покладених на них обов'язків, що обов'язково повинно мати негативні для осіб-правопорушників наслідки у вигляді притягнення їх до певного виду юридичної відповідальності.

Стан дослідження. Питання щодо сутності юридичної відповідальності та встановлення її характеристик неодноразово ставали об'єктом наукового пізнання багатьох науковців і вчених, серед яких, зокрема: С. В. Білозьоров, В. П. Влащенко, О. Д. Гринь, І. В. Зелена, Л. І. Каленіченко, Л. А. Луць, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, І. А. Сердюк, О. Ф. Скакун, Ю. П. Сурмін та ін. Водночас важливо акцентувати, що станом на сьогодні з'ясуванню сутності поняття юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України та встановленню її особливостей з боку науковців не було приділено достатньої уваги.

Метою статті є розкриття сутності поняття юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України та встановлення її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Реалізація державної політики, спрямованої на захист конституційних прав і свобод людини та громадянина, забезпечення ефективного протидії злочинності, вимагає створення у країні відповідної системи правоохоронних органів, діяльність яких має відповідати важливому конституційному принципу – принципу законності [2, с. 11931; 3, с. 408]. Економічна безпека держави є показни-

ком, перш за все, її національної безпеки, тобто здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам у фінансовій і економічній сферах [4, с. 146]. На сьогоднішній день в Україні таким органом, покликаним протистояти вказаним загрозам, є Бюро економічної безпеки України. Діючим українським законодавством Бюро економічної безпеки України визнається центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Правовим основам організації та діяльності цього органу державної влади присвячено норми Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 року № 1150-IX (далі – Закон № 1150-IX).

В рамках тематики наукового пізнання необхідно спершу з'ясувати яких саме осіб законодавцем віднесено до працівників Бюро економічної безпеки України. Зазначимо, що особливості правового статусу Директора, керівників територіальних управлінь та підрозділів центрального апарату, а також працівників Бюро економічної безпеки України регламентовані нормами Закону № 1150-IX. Зокрема, у ч. 1 ст. 19 конкретизовано коло осіб, які визнаються працівниками Бюро економічної безпеки України. До них належать особи, які є гласними і негласними штатними працівниками, з числа осіб, які мають спеціальні звання, державні службовці та особи, які уклали трудовий договір з Бюро економічної безпеки України [1].

Розкриття змісту правової категорії «юридична відповідальність працівників Бюро економічної безпеки України» буде більш вдалим, якщо спочатку дослідити більш загальні поняття, а саме «відповідальність» та «юридична відповідальність».

Для встановлення етимології слова «відповідальність» доцільно звернутися до словників української мови. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «відповідальність» визначено як покладений на когось обов'язок або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справи, за чийсь дії, вчинки, слова. Відповідно «притягати до відповідальності» означає вважаючи когось винним, вимагати звіту за його вчинки (перед судом, органами влади і т. ін.) [5, с. 177]. У Сучасному тлумачному словнику української мови не надано пряме визначення досліджуваного терміну, натомість розкрито словосполучення «притягати до відповідальності» як вважаючи когось винним, вимагати його покарання, вдаючись до суду чи звертаючись до органів влади [6, с. 226]. Якщо звернутися до Тематичного реєстру гасел з напрямку «Юридичні науки», розміщеному у Великій українській енциклопедії, то у ньому міститься поняття відповідальності юридичної, що може трактуватися у таких варіантах: 1) різновид соціальної відповідальності, що полягає в дотриманні суб'єктами суспільно-правових відносин норм законодавства; 2) застосування до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [7, с. 29]. У Енциклопедичному словнику з державного управління термін «юридична відповідальність» розкривається як різновид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [8, с. 94].

Якщо проаналізувати етимологію понять «відповідальність» та «юридична відповідальність», то можна констатувати, що характерною ознакою є винність особи-правопорушника,

тобто підстава відповідальності – вина, а наслідок – застосування до винної особи покарання.

У науковій юридичній літературі вивченню особливостей змісту терміну «юридична відповідальність» було приділено увагу достатньо великої кількості дослідників, а отже наведемо деякі наукові точки зору з цього приводу. На думку М. Терещука під юридичною відповідальністю слід розуміти застосування заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення [9, с. 18]. На переконання О. Д. Гринь юридична відповідальність визначається дотриманням обов'язків або правопорушенням, заохоченням, схваленням або покаранням, засудженням, обов'язком зазнати несприятливі наслідки [10, с. 14]. П. М. Рабінович пропонує визначення юридичної відповідальності як закріпленій у законодавстві і забезпечуваній державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [11, с. 133]. Схожою до зазначеної є точка зору Л. А. Луць, у відповідності до якої сутність юридичної відповідальності розкривається як передбачений нормативно-правовими актами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [12, с. 345]. І. А. Сердюк має відмінну наукову позицію і зазначає, що під кутом реакції держави на факт вчинення правопорушення та подальшого впливу на поведінку винної особи юридичну відповідальність слід розуміти як здійснювані уповноваженими державою суб'єктами заходи державного примусу до особи, котра вчинила правопорушення [13, с. 34]. Н. М. Оніщенко говорить про юридичну відповідальність як про застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [14, с. 43].

Л. І. Каленіченко підтримує підхід до розуміння юридичної відповідальності, за якого вважає доцільним розглядати юридичну відповідальність і як негативне явище (реакцію держави на протиправну поведінку суб'єкта права), і як позитивне явище (правомірну поведінку, свідоме, добровільне виконання суб'єктами права обов'язків, передбачених юридичними нормами) [15, с. 29]. І. В. Зелена за результатами аналізу сформованих у юридичній літературі поглядів на природу, сутність та зміст такого правового явища як юридична відповідальність відзначає, що вона розглядається як відповідальність за минуле (негативний аспект) та за майбутнє (позитивний аспект). При цьому авторка зазначає, що зміст негативного аспекту юридичної відповідальності визначається наслідками за соціально шкідливі діяння, позитивний же аспект юридичної відповідальності виходить з правомірності діяння та є найбільш бажаною формою відповідальності в суспільстві [16, с. 14]. Позицію щодо розгляду юридичної відповідальності у двох аспектах підтримують і розробники навчального посібнику «Теорія держави і права» за загальною редакцією С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова. Позитивна (перспективна) юридична відповідальність ними визначена як усвідомлене, добровільне виконання та дотримання особою вимог соціальних норм, тоді як негативна (ретроспективна) – виражається в реакції суспільства на порушення особою соціальних норм і застосування до неї визначених заходів суспільного та (або) державного примусу [17, с. 236–237].

Підсумовуючи вище викладене, можна констатувати, що серед великої кількості наукових позицій щодо визначення сутності поняття «юридична відповідальність» не існує єдиної загально прийнятої. Всі наукові бачення з цього приводу мають право на існування, адже відображають індивідуальну (суб'єктивну) точку зору кожного дослідника. Водночас серед вище відображених трактувань досліджуваного поняття можна умовно виділити три наукові підходи до розкриття сутності поняття юридичної відповідальності, а саме: 1) негативний (або ретроспективний) підхід, згідно якого відповідальність настає за наявності правопорушення і є реакцією держави, що проявляється у застосуванні до особи-правопорушника певних заходів негативного по відношенню до неї характеру; 2) позитивний (ще має назву перспективного, заохочувального тощо) підхід, за яким юридична відповідальність передбачає добровільне, усвідомлене виконання суб'єктами права обов'язків; 3) так званий дуалістичний підхід, у відповідності до якого юридичну відповідальність доцільно розглядати у сукупності негативного та позитивного аспектів.

Якщо продивитися структурну побудову Закону № 1150-IX, то можна помітити, що норми, якими встановлено відповідальність працівників Бюро економічної безпеки України, розташовані у Розділі V. Види відповідальності працівників даного органу державної влади чітко визначені законодавцем та перелічені у ч. 1 ст. 38 Закону № 1150-IX, серед яких: 1) кримінальна; 2) адміністративна; 3) цивільно-правова; 4) матеріальна; 5) дисциплінарна. При цьому головними підставами юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України є або невиконання ними наділених законодавством обов'язків, або неналежне виконання останніх [1].

Акцентуємо, що зі всіх вище перелічених видів юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України окремо більшою мірою конкретизовано засади дисциплінарної відповідальності, що відображено у положеннях ст. 36 Закону № 1150-IX. До підстав для притягнення осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, до дисциплінарної відповідальності віднесені: 1) невиконання чи неналежне виконання обов'язків; 2) незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом, що стала їм відома у зв'язку з виконанням ними своїх повноважень; 3) перевищення повноважень, якщо таке перевищення не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення; 4) публічне висловлювання, що є порушенням презумпції невинуватості; 5) негативні результати перевірки на добросовісність або моніторингу способу життя працівника; 6) порушення правил професійної етики; 7) використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або неправомірних особистих інтересах інших осіб (ч. 4 ст. 36) [1]. Однак необхідно звернути увагу, що зазначений перелік не є вичерпним. У ч. 4 ст. 36 Закону № 1150-IX додатково зазначено, що притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, може відбутися і на підставах, передбачених Дисциплінарним статутом Національної поліції України та Кодексом законів про працю України.

Висновки. З урахуванням змістовного наповнення поняття юридичної відповідальності та її деяких характеристик, а також з огляду на специфіку державної служби працівників Бюро економічної безпеки України вважаємо за доцільне виділити такі характерні особливості їх юридичної відповідальності:

1) забезпечується державою, що регламентовано відповідними нормами діючого законодавства (нормами Кримінального кодексу України, Кодексу про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу, Кодексом законів про працю України., Закону «Про Бюро економічної безпеки України» тощо); 2) характеризується настанням негативних наслідків для особи-правопорушника, яким може бути притаманний як матеріальний, так і нематеріальний (особистий) характер (мається на увазі, що до працівника Бюро економічної безпеки України як до особи-правопорушника може бути застосований різноманітний спектр санкцій в залежності від виду юридичної відповідальності, до якої він буде притягнутися); 3) проявляється у застосуванні до особи-правопорушника тільки нормативно встановлених заходів відповідальності (у разі невиконання або неналежного виконання працівником Бюро економічної безпеки України своїх обов'язків до нього мають застосовуватися тільки ті санкції, що відповідають виду юридичної відповідальності та встановлені нормами законодавства, що її регламентує); 4) застосовується тільки законодавчо визначеними органами державної влади (в залежності від підстав і виду юридичної відповідальності до працівника Бюро економічної безпеки України як особи-правопорушника заходи відповідальності будуть застосовуватися тільки законодавчо визначеним конкретним органом державної влади) тощо.

Проаналізувавши розглянуті наукові підходи до загального поняття «юридична відповідальність» та виходячи з перелічених особливостей юридичної відповідальності працівників Бюро економічної безпеки України дотримуємося позиції розглядати її у нерозривному взаємозв'язку двох аспектів: 1) позитивного аспекту, тобто юридична відповідальність характеризується правомірною поведінкою працівника Бюро економічної безпеки України та усвідомленням виконуваних ним обов'язків; 2) негативного аспекту, тобто юридична відповідальність є законодавчо закріпленим обов'язком працівника Бюро економічної безпеки України зазнавати негативних юридичних наслідків матеріального або нематеріального характеру на підставі вчинення конкретного правопорушення, що визнається таким згідно норм діючого національного законодавства.

Література:

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197 (дата звернення: 20.03.2024).
2. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.
3. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.
4. Резнік О. М. Реформування правоохоронних органів в аспекті забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 145–151.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник; За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. 784 с.
7. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.;

- за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
8. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
 9. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 2. С. 18–21.
 10. Гринь О. Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 11–15.
 11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 6-те. Харків : Консум, 2002. 160 с.
 12. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит-модул. системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.
 13. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30–35.
 14. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2009. 216 с.
 15. Каленіченко Л. І. Сучасне розуміння сутності юридичної відповідальності в правовій думці. *Право і безпека*. 2015. № 3(58). С. 26–31.
 16. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2(23). С. 10–15.
 17. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білзьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

Maksiuta A. Legal liability of employees of the Bureau of Economic Security of Ukraine: concepts and features

Summary. The article is devoted to revealing the essence of the concept of legal responsibility of the employees of the Economic Security Bureau of Ukraine and establishing

its features. According to the results of the considered scientific positions regarding the definition of the essence of the concept of «legal responsibility», three scientific approaches to the disclosure of the essence of the concept of legal responsibility are conditionally distinguished, namely: 1) a negative approach; 2) a positive approach; 3) the so-called dualistic approach. The author's vision regarding the interpretation of the concept of legal responsibility of employees of the Bureau of Economic Security of Ukraine is expressed, according to which it is proposed to consider it in the inseparable relationship of two aspects: 1) a positive aspect, i.e. legal responsibility is characterized by the lawful behavior of an employee of the Bureau of Economic Security of Ukraine and awareness of the duties performed by him; 2) negative aspect, i.e. legal responsibility is a legally established obligation of an employee of the Bureau of Economic Security of Ukraine to suffer negative legal consequences of a material or non-material nature based on the commission of a specific offense, which is recognized as such according to the norms of the current national legislation. Taking into account the meaningful content of the concept of legal responsibility and some of its characteristics, as well as considering the specifics of the civil service of the employees of the Economic Security Bureau of Ukraine, we consider it appropriate to highlight the following characteristic features of their legal responsibility: 1) provided by the state, which is regulated by the relevant norms of the current legislation; 2) is characterized by the onset of negative consequences for the offender, which may be of a material or non-material (personal) nature; 3) manifests itself in the application of only normatively established measures of responsibility to the offender; 4) is used only by legally defined bodies of state power, etc.

Key words: responsibility; legal responsibility; Bureau of Economic Security of Ukraine; employee; offense; duties.